

Zasady Ustroju III Rzeczypospolitej Polskiej

redakcja
Dariusz Dudek

Oficyna

a Wolters Kluwer business

seria akademicka

**Zasady ustroju
III Rzeczypospolitej
Polskiej**

Prawo jest na naszej stronie!

www.profinfo.pl
www.wolterskluwer.pl

- codzienna aktualizacja
- pełna oferta
- zapowiedzi wydawnicze
- rabat na zamówienia zbiorcze
do negocjacji
- uproszczony sposób zakupu e-mailem:
zamowienia.internet@wolterskluwer.pl

Zasady ustroju III Rzeczypospolitej Polskiej

redakcja
Dariusz Dudek

Oficyna

a Wolters Kluwer business

Warszawa 2009

Stan prawny na 1 września 2009 r.

Wydawca:
Izabella Małecka

Redaktor prowadzący:
Joanna Maź

Opracowanie redakcyjne:
JustLuk

Korekta:
Katarzyna Parcia

Skład, łamanie:
JustLuk, Justyna Szumięł, Łukasz Drzewiecki

Autorzy:
Dariusz Dudek
Przemysław Czarnek
Marek Dobrowolski
Kamila Doktor-Bindas
Aneta Gajewska
Ilona Grądzka
Zbigniew Husak
Bogumił Szmulik

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2009

ISBN: 978-83-7601-908-6

Wydane przez:
Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Redakcja Książek
01-231 Warszawa, ul. Płocka 5a
tel. (022) 535 80 00, (022) 535 82 00
31-156 Kraków, ul. Zacisze 7
tel. (012) 630 46 00
e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl
Księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	11
Od Autorów.....	13
Część I	
Wprowadzenie.....	15
Rozdział pierwszy	
Pojęcie i klasyfikacja zasad ustrojowych	17
Literatura.....	24
Rozdział drugi	
Ogólna charakterystyka ustroju państwa	26
1. Specyfika rozdziału I Konstytucji RP	26
2. Ustrój polityczny i społeczno-gospodarczy	32
3. Ponadpozytywne normy społeczne.....	36
Literatura.....	40
Część II	
Status jednostki	41
Rozdział pierwszy	
Zasada przyrodzonej godności człowieka	43
1. Pojęcie i rozwój idei godności	43
2. Godność człowieka w prawie międzynarodowym	47
3. Godność człowieka według Konstytucji RP	51
4. Godność w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego	56
Literatura.....	64
Rozdział drugi	
Zasada prawa człowieka do życia	66
1. Uwagi wstępne	66
2. Konstytucyjna ochrona życia	72
3. Ochrona życia w systemie prawnym.....	76
4. Ustawowa reglamentacja ochrony życia <i>nasciturusa</i>	78

5. Linia orzecznicza Trybunału Konstytucyjnego 1997–2009	82
Literatura.....	89
Rozdział trzeci	
Zasada równości wobec prawa.....	90
1. Uwagi wstępne	90
2. Pozytywna i negatywna strona równości	92
3. Równość jako prawo podmiotowe.....	95
4. Równość a sprawiedliwość społeczna w orzecznictwie TK.....	96
Literatura.....	98
Rozdział czwarty	
Zasada ochrony wolności i praw człowieka.....	99
1. Uwagi wstępne	100
2. Pojęcie i klasyfikacje wolności i praw.....	103
3. Konstytucyjne klauzule ograniczające.....	106
4. Konstytucyjne środki ochrony wolności i praw.....	108
4.1. Prawo do sądu.....	108
4.2. Prawo do wynagrodzenia szkody	112
4.3. Skarga konstytucyjna.....	114
4.4. Rzecznik Praw Obywatelskich	117
Literatura.....	121
Część III	
Ustrój państwa.....	123
Rozdział pierwszy	
Zasada republikańskiej formy państwa.....	125
1. Uwagi wstępne	125
2. Rzeczpospolita jako dobro wspólne.....	131
3. Ustrój demokratyczny Rzeczypospolitej	139
4. Idea prawa i odpowiedzialności w republice	142
5. Obywatelstwo polskie i status cudzoziemców	146
6. Symbole Rzeczypospolitej i język polski.....	150
Literatura.....	153
Rozdział drugi	
Zasada państwa prawa.....	156
1. Uwagi wstępne	156
2. <i>Rechtsstaat</i> – prekursorzy, ewolucja	157
3. Materialne i formalne rozumienie państwa prawa	159
4. Kompleksowe ujęcie państwa prawa.....	162
5. Recepja <i>Rechtsstaat</i> do polskiego prawa konstytucyjnego.....	164
6. Prynypia państwa prawa	166
6.1. Obowiązywanie prawa.....	167

6.2.	Legalizm.....	167
6.3.	Postulaty formalne.....	168
6.3.1.	Podział władzy.....	169
6.3.2.	Konstytucjonalizm i jego gwarancje.....	170
6.3.3.	Pewność prawa.....	172
6.3.4.	Zakaz retroakcji i ochrona praw nabytych.....	173
6.3.5.	Proporcjonalność prawa.....	175
6.3.6.	<i>Vacatio legis</i>	176
6.3.7.	Demokracja.....	176
6.4.	Postulaty materialne.....	177
6.4.1.	Odzwierciedlanie w treści prawa akceptowanego społecznie systemu wartości opartego na prawie naturalnym.....	178
6.4.2.	Respektowanie i ochrona podstawowych wolności i praw człowieka.....	181
6.4.3.	Urzeczywistnianie zasad sprawiedliwości społecznej.....	184
	Literatura.....	188

Rozdział trzeci

	Zasada suwerenności narodu.....	190
1.	Uwagi wstępne.....	190
2.	Modele realizacji suwerenności.....	192
2.1.	Demokracja przedstawicielska.....	193
2.2.	Formy demokracji bezpośredniej.....	197
3.	Pluralizm polityczny.....	204
3.1.	Członkostwo w partiach politycznych.....	206
3.2.	Zasady tworzenia i działania partii politycznych.....	207
3.3.	Finansowanie partii politycznych.....	209
3.4.	Partie polityczne na poziomie europejskim.....	211
	Literatura.....	213

Rozdział czwarty

	Zasada podziału władzy i równowagi władz.....	215
1.	Istota i rys historyczny zasady.....	215
2.	Zasada podziału władzy w polskich konstytucjach.....	218
3.	Dualizm władzy wykonawczej.....	222
4.	<i>Incompatibilitas</i>	223
5.	Polski system rządów.....	224
	Literatura.....	225

Rozdział piąty

	Zasada dwuizbowości parlamentu.....	227
1.	Uwagi wstępne.....	227
2.	Restytucja Senatu w 1989 r.....	230
3.	Dwuizbowość na gruncie Konstytucji z 1997 r.....	231
4.	Zgromadzenie Narodowe.....	234
	Literatura.....	235

Rozdział szósty

Zasada niezawisłości sędziowskiej i niezależności sądów	237
1. Uwagi wstępne	237
2. Niezawisłość sędziowska	238
3. Niezależność sądów	241
4. Wymiar sprawiedliwości	242
5. Struktura organizacyjna władzy sądowniczej	247
5.1. Sąd Najwyższy	247
5.2. Sądy powszechne	247
5.3. Sądy administracyjne	248
5.4. Sądy wojskowe	248
5.5. Trybunał Konstytucyjny	249
5.6. Trybunał Stanu	251
6. Krajowa Rada Sądownictwa	253
Literatura	253

Rozdział siódmy

Zasada decentralizacji władzy publicznej	255
1. Uwagi wstępne	255
2. Decentralizacja i jej granice	256
3. Samorząd terytorialny	258
4. Samorząd zawodowy	261
Literatura	262

Rozdział ósmy

Zasada autonomii, niezależności i współpracy między państwem, kościołami i związkami wyznaniowymi .....

.....	264
1. Uwagi wstępne	264
2. Współczesne systemy relacji państwo – Kościół	265
2.1. Państwa wyznaniowe	266
2.2. Państwa świeckie	266
2.3. Państwa ateistyczne	268
3. Państwo polskie a kościoły i związki wyznaniowe przed 1997 r.	269
4. Relacje państwa, kościołów i innych związków wyznaniowych na gruncie Konstytucji RP z 1997 r.	271
4.1. Równouprawnienie kościołów i związków wyznaniowych	273
4.2. Bezstronność władz państwowych wobec przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych	274
4.3. Zasada poszanowania autonomii i niezależności	275
4.4. Zasada współdziałania	276
4.5. Formy regulacji stosunków między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi	277
Literatura	279

Rozdział dziewiąty

Zasada społecznej gospodarki rynkowej	281
1. Uwagi wstępne	281
2. Idee społeczno-gospodarcze przed II wojną światową	283
3. Niemiecka myśl społeczno-gospodarcza po II wojnie światowej	284
4. Społeczna gospodarka rynkowa w ujęciu ordoliberalnym	289
4.1. Ordoliberalne pryncypia społecznej gospodarki rynkowej	292
4.2. Interwencjonizm a ordoliberalna (społeczna) gospodarka rynkowa	295
5. Recepja koncepcji społecznej gospodarki rynkowej do polskiego prawa konstytucyjnego	297
5.1. Wolność działalności gospodarczej	298
5.2. Własność prywatna	300
5.3. Solidarność, dialog i współpraca partnerów społecznych	301
Literatura	303

Część IV

System prawny	305
----------------------------	-----

Rozdział pierwszy

Zasada hierarchicznego systemu źródeł prawa	307
1. Uwagi wstępne	307
2. Istota zasady hierarchiczności	309
3. Akty prawa powszechnie obowiązującego	311
3.1. Konstytucja	311
3.2. Ustawa	312
3.3. Umowy międzynarodowe	313
3.4. Prawo stanowione przez organizację międzynarodową	314
3.5. Rozporządzenia	315
3.6. Akty prawa miejscowego	316
3.7. Rozporządzenia prezydenta z mocą ustawy	318
4. Akty prawa wewnętrznie obowiązującego	318
5. Ogłaszanie aktów prawnych	320
Literatura	321

Rozdział drugi

Zasada nadrzędności Konstytucji	322
1. Konstytucja i jej nadrzędność	322
2. Stosowanie Konstytucji przez sądy	324
3. Gwarancje nadrzędności Konstytucji	325
4. Nadrzędność Konstytucji a model prawa europejskiego	326
Literatura	327

Rozdział trzeci

Zasada przestrzegania prawa międzynarodowego	329
---	-----

1. Uwagi wstępne	329
2. Źródła prawa międzynarodowego.....	330
2.1. Umowa międzynarodowa	332
2.2. Zwyczaj międzynarodowy	333
3. Stosunek prawa międzynarodowego do prawa wewnętrznego państw	333
4. Przestrzeganie prawa międzynarodowego jako zasada konstytucyjna	334
5. Umowy międzynarodowe w polskim porządku prawnym	336
Literatura.....	338

WYKAZ SKRÓTÓW

Akty prawne

- k.c. – ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 93 z późn. zm.)
- k.p.c. – ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. Nr 43, poz. 296 z późn. zm.)
- k.p.k. – ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 89, poz. 555 z późn. zm.)
- Konstytucja marcowa z 1921 r. – ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 44, poz. 267 z późn. zm.)
- Konstytucja PRL – ustawa z dnia 22 lipca 1952 r. – Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (tekst jedn. Dz. U. z 1976 r. Nr 7, poz. 36 z późn. zm.)
- Konstytucji RP – ustawa z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.)
- p.u.s.a. – ustawa z dnia 25 lipca 2002 r. – Prawo o ustroju sądów administracyjnych (Dz. U. Nr 153, poz. 1269 z późn. zm.)
- p.u.s.p. – ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz. U. Nr 98, poz. 1070 z późn. zm.)
- p.u.s.w. – ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. – Prawo o ustroju sądów wojskowych (tekst jedn. Dz. U. z 2007 r. Nr 226, poz. 1676 z późn. zm.)
- TWE – Traktat z dnia 25 marca 1957 r. ustanawiający Wspólnotę Europejską (Dz. U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864/2 z późn. zm.)
- u.o.a.n. – ustawa z dnia 20 lipca 2000 r. o ogłaszaniu aktów normatywnych i niektórych innych aktów prawnych (tekst jedn. Dz. U. z 2007 r. Nr 68, poz. 449 z późn. zm.)
- u.o.w.p.e. – ustawa z dnia 23 stycznia 2004 r. – Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego (Dz. U. Nr 25, poz. 219 z późn. zm.)
- u.p.p. – ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych (tekst jedn. Dz. U. z 2001 r. Nr 79, poz. 857 z późn. zm.)
- u.r.o. – ustawa z dnia 14 marca 2003 r. o referendum ogólnokrajowym (Dz. U. Nr 57, poz. 507 z późn. zm.)
- u.r.p.o. – ustawa z dnia 15 lipca 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich (tekst jedn. Dz. U. z 2001 r. Nr 14, poz. 147 z późn. zm.)

- u.s.n. – ustawa z dnia 23 listopada 2002 r. o Sądzie Najwyższym (Dz. U. Nr 240, poz. 2052 z późn. zm.)
- u.t.k. – ustawa z dnia 1 sierpnia 1997 r. o Trybunale Konstytucyjnym (Dz. U. Nr 102, poz. 643 z późn. zm.)
- u.w.i.u.o. – ustawa z dnia 24 czerwca 1999 r. o wykonywaniu inicjatywy ustawodawczej przez obywateli (Dz. U. Nr 62, poz. 688)

Inne

- Dz. P.P.P. – Dziennik Praw Państwa Polskiego
- Dz. Pr. K.P. – Dziennik Praw Królestwa Polskiego
- Dz. U. – Dziennik Ustaw
- ETPC – Europejski Trybunał Praw Człowieka
- KRS – Krajowa Rada Sądownicza
- M.P. – Monitor Polski
- MPPOiP – Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych
- NSA – Naczelny Sąd Administracyjny
- OTK – Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
- OTK-A – Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego; Zbiór Urzędowy, Seria A
- OTK-B – Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego; Zbiór Urzędowy, Seria B
- PE – Parlament Europejski
- PiP – Państwo i Prawo
- PKW – Państwowa Komisja Wyborcza
- PPiA – Przegląd Prawa i Administracji
- Prz. Leg. – Przegląd Legislacyjny
- Prz. Nar. – Przegląd Narodowy
- Prz. Sejm. – Przegląd Sejmowy
- PS – Przegląd Sądowy
- RPD – Rzecznik Praw Dziecka
- RPEiS – Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
- RPO – Rzecznik Praw Obywatelskich
- SiM TK – Studia i Materiały TK
- TK – Trybunał Konstytucyjny
- WSA – Wojewódzki Sąd Administracyjny
- ZN – Zgromadzenie Narodowe

OD AUTORÓW

Tytułowe sformułowanie Zasady ustroju III Rzeczypospolitej Polskiej odnosi się do szerokiego rozumienia pojęcia ustroju, nie tylko w postaci politycznej organizacji państwa i systemu organów władzy publicznej oraz ich klasycznych atrybutów, czy ustroju społecznego, w tym gospodarczego, ale do całego ustroju konstytucyjnego państwa, z uwzględnieniem statusu prawnego jednostki i systemu źródeł prawa.

Zakresem opracowania objęta jest właściwie całość problematyki prawnokonstytucyjnej, jednak prezentowanej przez pryzmat najważniejszych, podstawowych rozstrzygnięć normatywnych, czyli zasad wynikających z obowiązującej Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r. Książka nie stanowi tradycyjnie pojmowanego podręcznika bądź jego skryptowego skrótu ani nie jest rodzajem komentarza do Konstytucji, jest natomiast prezentacją podstawowych zagadnień polskiego systemu konstytucyjnego, analizowanych niejednokrotnie dość szczegółowo, w ich szerszym kontekście ustrojowym. Wskazane na wstępie poszczególnych rozdziałów przepisy Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r., jako podstawa prawna omawianych zasad, nie stanowią ich pełnej bazy normatywnej, która obejmuje także inne przepisy ustawy zasadniczej i ich rozwinięcie na poziomie ustawowym.

Wybór „tego, co najważniejsze”, tak w sferze prawnej, dogmatycznej, jak i życiowej, zawsze jest obarczony pewną dozą subiektywizmu, a nawet arbitralności. Autorzy przyjęli jednak możliwie zobiektywizowane i kompromisowe podejście przy formułowaniu katalogu konstytucyjnych zasad ustroju III RP. Z jednej strony, nie ograniczyli się do kanonu klasycznych zasad ustroju politycznego, z drugiej, starali się uniknąć nadmiernego ich rozmnażania i przyznawania zasadniczego waloru regułem pochodnym. Dlatego w zaprezentowanym katalogu ustroju znalazły się w znacznej części zasady o bezspornym w doktrynie i judykaturze charakterze, jak zasady: republikańskiej formy państwa, państwa prawa, suwerenności narodu, podziału i równowagi władzy czy decentralizacji władzy publicznej.

W kilku przypadkach wszakże, za konieczne uznano wyodrębnienie zasad ustrojowych będących konsekwencją innych, tradycyjnych i ugruntowanych pryncypiów, co dotyczy zasad dwuizbowości parlamentu oraz niezawisłości sędziowskiej i niezależności sądów. Niezależnie bowiem od ich oczywistego związku z zasadą podziału i równowagi władzy, zasługują one na osobne i wnikliwe potraktowanie, choćby ze względu na ich doniosłe znaczenie dla charakterystyki ustroju konstytucyjnego i oceny jego rzeczywistego funkcjonowania. Natomiast wyszczególnienie zasady autonomii, niezależności i współpracy pomiędzy państwem, kościołami i związkami wyznaniowymi ma inne

uzasadnienie. Doniosłość tego obszaru regulacji wynika nie tylko z powiązania tej zasady z fundamentalną wolnością sumienia i religii, czy z faktu, że stanowi ona oparcie dla całej gałęzi prawa wyznaniowego, ale i z okoliczności praktycznych. Uwzględniając specyfikę wyznaniową naszego społeczeństwa oraz państwa, o niedawno zakończonej przeszłości ateistycznej, problematyka relacji państwa oraz kościołów i związków wyznaniowych jest stale obecna w dyskursie publicznym i politycznym, w mediach, nierzadko też w orzecznictwie sądowym i trybunalskim. Wreszcie, zasada społecznej gospodarki rynkowej dopełnia obraz ustroju państwa o jego aspekt społeczno-gospodarczy.

Prezentację otwierają fundamentalne dla określenia statusu prawnego jednostki, człowieka i obywatela zasady: przyrodzonej godności człowieka, prawa do życia, równości wobec prawa oraz ochrony wolności i praw, zamykają natomiast pryncypia porządku prawnego, tj. zasady: hierarchicznego systemu źródeł prawa, nadrzędności konstytucji oraz przestrzegania prawa międzynarodowego.

Wyjaśnienia wymaga też określenie Państwa Polskiego w tytule książki mianem Trzeciej Rzeczypospolitej Polskiej. Określenie to, wbrew pozorom, nie ma jedynie potocznego czy publicystycznego charakteru, z towarzyszącym temu akcentem oceniającym, ale ma też istotny wymiar prawny. We wstępie do obowiązującej Konstytucji RP zawarte jest określenie historycznych epok naszej państwowości mianem Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej, co odnosi się do okresów Polski przedrozbiorowej oraz międzywojennej. Zawarte tam jest również wezwanie skierowane do „wszystkich, którzy dla dobra Trzeciej Rzeczypospolitej tę Konstytucję będą stosowali”.

W ten sposób, określenie Trzecia Rzeczpospolita, należąc do języka prawnego Konstytucji, staje się jedną z właściwych nazw naszej państwowości, obok używanych w Konstytucji: pełnej nazwy – Rzeczpospolita Polska, wersji skróconej – Rzeczpospolita, a nawet najbardziej rozpowszechnionej w języku polskim nazwy – Polska (również we wstępie do Konstytucji RP).

* * *

Książka niniejsza jest dziełem wieloosobowym, pracowników, doktorantów i współpracowników Katedry Prawa Konstytucyjnego KUL.

Jednak przy akceptacji dla wspólnie sformułowanego katalogu – zawarta w niej prezentacja poszczególnych zasad ma charakter autorski, tzn. jest wyrazem indywidualnych poglądów autora, odniesionych do rozważań doktrynalnych i dorobku orzecznictwa, przede wszystkim polskiego Trybunału Konstytucyjnego.

Autorzy wyrażają nadzieję, że książka niniejsza stanie się użyteczną pomocą nie tylko dla studiujących prawo, administrację, politologię i inne kierunki, ale również dla osób interesujących się życiem publicznym Polski bądź czynnie w nim uczestniczących.

Część I

Wprowadzenie

POJĘCIE I KLASYFIKACJA ZASAD USTROJOWYCH

We wszystkich obszarach nauk prawnych, także na gruncie prawa konstytucyjnego, od dawna prowadzi się rozważania, których przedmiotem są „zasady” bądź „zasady prawne” danej gałęzi istniejącego systemu prawnego. Nie ma w tej mierze jedności poglądów, przeciwnie, toczy się nawet spór o pojęcie, zakres, konkretny katalog, cele oraz znaczenie praktyczne tych zasad, przy czym brak jest choćby zgodności terminologicznej w sferze prowadzonych ustaleń¹. Spór ten, dotyczący samej istoty zasad prawa² oraz kształtu poszczególnych zasad rekonstruowanych w doktrynie i orzecznictwie³, wydaje się nierozwiązywalny, toteż zdaniem niektórych autorów, próby wyodrębnienia zasad prawa nie mają waloru poznawczego i prowadzą jedynie do wartościowania postanowień prawa⁴. Nie jest zatem zamiarem czy ambicją autorów niniejszej pozycji znalezienie sposobu rozwiązania tych kontrowersji⁵, wszelako niezbędne jest opowiedzenie się za jakąś koncepcją, pozwalającą na zdefiniowanie tytułowych pojęć i konsekwentne ich rozumienie w treści książki. Tytułowe określenie „zasad ustroju”, odniesione do Trzeciej Rzeczypospolitej, czyli obecnej państwowości polskiej, domaga się zwłaszcza wyjaśnienia, w jakim znaczeniu autorzy ujmują pojęcie „zasad ustroju”.

W ujęciu encyklopedycznym zasada prawa w znaczeniu ścisłym to obowiązująca i szczególnie ważna dla danego systemu norma prawna, zwłaszcza ze względu na hierarchiczną budowę systemu (zasadniczy charakter norm konstytucyjnych), a szczególna rola tych zasad dotyczy określenia kierunku działań prawodawczych, wpływu na proces wykładni prawa i wskazania kierunków jego stosowania, w tym w sferze tzw. luzów decyzyjnych, oraz wyznaczenia sposobów i granic korzystania z praw podmiotowych; zasady te mogą być bezpośrednio sformułowane w tekście normatywnym, najczęściej jednak wymagają „odtworzenia”, zdekodowania. W dalszym znaczeniu, zasada prawa nie jest obowiązującą normą prawną, a jedynie postulatem pod adresem danego systemu prawa⁶.

---

¹ I tak, zdaniem P. Sarneckiego pod pojęciem zasad konstytucyjnych rozumie się m.in. fundamentalne normy, podstawowe decyzje kształtujące konstytucje, ogólne idee, podstawowe wartości konstytucyjne, reguły interpretacyjne, normy kierunkowe – por. *Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej*, red. P. Sarnecki, Warszawa 2002, s. 11.

² Kwestionowana bywa nawet celowość i sposób formułowania zasad; por. np. A. Pułło, *Idee ogólne a zasady prawa konstytucyjnego*, PiP 1995, z. 8, s. 16 i n.

³ Por. przykładowo J. Nowacki, *O uzasadnianiu zasady zaufania w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego* (w:) Cz. Martysz [i in.], *Zasady prawa. Materiały konferencyjne*, Bydgoszcz–Katowice 2007, s. 157 i n.

⁴ J. Nowacki, Z. Tobor, *Wstęp do prawoznawstwa*, Kraków 2000, s. 107.

⁵ Najprostsza możliwa definicja, w rodzaju tezy: „co nie jest zasadą jest kwasem”, jest o tyle nieprzydatna, że w naukach prawnych nie istnieje odpowiedni „papierek lakmusowy”.

⁶ W. Gromski (w:) U. Kalina-Prasznic, *Mała encyklopedia prawa*, Warszawa 2005, s. 743.

W opracowaniach szkoły poznańskiej, porządkujących ten obszar refleksji prawniczej, akcentuje się konieczność wyróżnienia dwu podstawowych ujęć zasad prawnych, mianowicie zasad dyrektywalnych i pozadyrektywalnych. Pierwsze mają na celu oddziaływanie na zachowanie określonych podmiotów w kierunku podjęcia przez nie określonego postępowania, a ich szczególną kategorię stanowią normy postępowania, w tym normy prawne, nakazy bądź zakazy jakiegoś postępowania w konkretnych okolicznościach. Natomiast zasady pozadyrektywne, inaczej mówiąc, opisowe, odnoszą się do wzorców określonych przedmiotów unormowania, wskazując sposób rozstrzygnięcia określonej kwestii albo wzorzec ukształtowania jakiejś instytucji prawnej⁷.

W rzeczywistości rozróżnienie to nie jest w pełni ścisłe, gdyż oba typy zasad są rekonstruowane, w doktrynie i judykaturze Trybunału Konstytucyjnego, najczęściej na podstawie zespołu przepisów (norm) prawnych i są one wzajemnie powiązane w ten sposób, że pewnym zasadom dyrektywalnym można również przypisać zasady opisowe⁸.

W każdym razie, zasadom prawnym, mającym wynikać z norm należących do konkretnego systemu prawnego, przysługuje cecha szczególnej doniosłości czy ważności, związana z ich hierarchiczną pozycją, nadrzędnością treściową, szczególną rolą w ramach jakiejś instytucji prawnej bądź doniosłością społeczną⁹. I tu rodzą się poważne wątpliwości, dotyczące samego prawa i jego istoty: czy prawo to jedynie ustanowiony, pozytywny akt prawny, czy też obejmuje ono również dyrektywy i normy, a nawet zasady pozaprawne, zwłaszcza o charakterze prawno-naturalnym? To właśnie zagadnienie, spór pozytywistycznych i niepozytywistycznych koncepcji prawa, zyskało na aktualności m.in. w toku transformacji ustrojowej Polski ostatnich dwóch dekad, w ramach obrachunku z odziedziczonym systemem prawnym, zawierającym wiele przepisów mających tylko zewnętrzną postać, szatę przepisów prawa, a w istocie stanowiących transparentny przejaw „ustawowego bezprawia”, w rozumieniu koncepcji G. Radbrucha. Natomiast chociaż w nowo tworzonych regulacjach prawnych, znajdują się jedynie sporadyczne odniesienia do wartości ponadkonstytucyjnych, w sprawach poddawanych rozstrzygnięciom Trybunału Konstytucyjnego, poszukuje on niekiedy harmonii pomiędzy *ius* i *lex*.

Pierwszorzędne dla rekonstrukcji zasad prawa kryterium hierarchiczne, odsyła do budowy systemu prawnego, z nadrzędną pozycją konstytucji. Współczesne, powszechnie przyjęte określenie konstytucji jako „ustawy zasadniczej” pozwalać może na założenie, że tę cechę „zasadniczości”, przysługującą całości aktu konstytucyjnego, posiadają również wszystkie elementy zbioru, czyli przepisy i normy wchodzące w skład konstytucji. Czy jest uprawnione (zasadne) to założenie bądź domniemanie „zasadniczego” charakteru wszystkich przepisów konstytucji, ze skutkiem w postaci uznania za zasady prawa wszystkich norm zawartych w konstytucji? Oczywiście nie, gdyż samo kryterium hierarchicznej nadrzędności nie przesądza o identycznej doniosłości wszystkich postanowień konstytucji.

⁷ Por. S. Wronkowska, M. Zieliński, Z. Ziemiński, *Zasady prawa. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1974, s. 43; Z. Ziemiński, M. Zieliński, *Dyrektywy i sposób ich wypowiedzania*, Warszawa 1992, s. 16; M. Zieliński, *Konstytucyjne zasady prawa* (w:) *Charakter i struktura norm konstytucji*, red. J. Trzeciński, Warszawa 1997, s. 61 i n.

⁸ P. Tuleja, *Zasady konstytucyjne* (w:) *Konstytucjonalizacja zasad i instytucji ustrojowych*, red. P. Sarnecki, Warszawa 1999, s. 16; K. Wojtyczek, *Formy konstytucjonalizacji zasad konstytucyjnych* (w:) *Konstytucjonalizacja zasad...*, red. P. Sarnecki, s. 28.

⁹ M. Zieliński za: J. Wróblewski, *Konstytucyjne zasady...*, s. 63.

Pomijając zagadnienie rekonstrukcji wewnętrznej hierarchii przepisów konstytucji¹⁰ oraz zagadnienie tzw. norm niezmiennych¹¹, należy stwierdzić, że aczkolwiek wszystkie przepisy zawarte w konstytucji (w części normatywnej, abstrahując od charakteru prawnego preambuły) pod względem formalnym są identyczne, czyli mają najwyższą moc prawną w całym systemie prawnym, nie posiadają one jednakowego potencjału normatywnego ani takiego samego znaczenia dla tego systemu. Zakres merytoryczny i doniosłość ustrojowa przepisów Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.) stanowiących, przykładowo, iż Rzeczpospolita Polska jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli, władza zwierzchnia w państwie należy do narodu, albo że przyrodzona i niezbywalna godność człowieka jest źródłem jego wolności i praw, z jednej strony, oraz przepisów, określających choćby liczebność personalną organów państwowych, czy szczegółowe reguły postępowania ustawodawczego, z drugiej – są zdecydowanie różne. O ile te pierwsze mają charakter pewnych doniosłych dla całego systemu prawnego i systemu władzy publicznej klauzul generalnych, znajdujących jednak zastosowanie w rozlicznych przejawach codziennego obowiązywania konstytucji, o tyle drugie są typowymi przepisami organizacyjno-proceduralnymi. Co więcej, przepisy pierwszego rodzaju od razu ujawniają specyficzne, a przy tym doniosłe aksjologiczne założenia konstytucyjne, pozwalające na choćby wstępną kwalifikację typu danego ustroju konstytucyjnego, mianowicie, w podanym przykładzie wskazujące na charakter państwa, jego demokratyczną formę, koncepcję suwerena zbiorowego, wymóg legitymizacji władzy, podmiotowość prawną jednostki etc. Natomiast przepisy drugiego rodzaju są częstokroć neutralne, nie przesadzają o charakterystyce ustroju i mogą mieć identyczne brzmienie nawet w konstytucjach państw o skrajnie różnych ustrojach. Zmiany w tym pierwszym obszarze oznaczają ustrojową rewizję konstytucji, w drugim – mogą stanowić jedynie korekty, nawet jeśli głębokie, to nie zmieniające istoty ustroju konstytucyjnego. Uwagi powyższe nie oznaczają deprecjonowania reguł proceduralnych, w szczególności w obrębie tzw. sprawiedliwości postępowania (*fair trial*), chodzi jedynie o podkreślenie, iż unormowanie i realizacja przepisów i reguł postępowania nie są celem samym w sobie, lecz służą zrealizowaniu norm prawno-materialnych, czyli osiągnięciu i ochronie prawnie doniosłych wartości.

Niezależnie od gramatycznej formy przepisów konstytucji, ujętych najczęściej w postaci zdań orzekających, wyrażają one bardziej lub mniej skonkretyzowaną powinność określonego zachowania swych adresatów. Z przepisów dekodowane są normy prawne, a z norm bądź ich zespołów wspomniane zasady konstytucyjne, ale i one nie są jeszcze ostateczną płaszczyzną odniesienia w interpretacji i stosowaniu ustawy zasadniczej. Każda konstytucja przyjmuje bowiem jako podstawę swej regulacji określony system wartości i to właśnie aksjologia determinuje szczegółowe rozwiązania, zawarte w konkretnych jej przepisach. Nie trzeba dodawać, że ustalenie aksjologii danej konstytucji może być jeszcze bardziej kontrowersyjne, niż wskazanie katalogu jej zasad naczelných. Tak więc interpretacja, wykładnia konstytucji, polegająca na odczytywaniu z treści przepisów norm prawnych i rekonstruowaniu rozstrzygnięć o charakterze zasad konstytucyjnych oraz

¹⁰ Por. K. Działocha, *Hierarchia norm konstytucyjnych i jej rola w rozstrzyganiu kolizji norm* (w: *Charakter i struktura...*, red. J. Trzciński, s. 78 i n.

¹¹ Por. L. Garlicki, *Normy konstytucyjne relatywnie niezmiennie* (w: *Charakter i struktura...*, red. J. Trzciński, s. 137 i n.

ustalaniu wartości stanowiących podstawę regulacji konstytucyjnej – przebiega niejako w odwrotności do procesu jej tworzenia. Domniemanie racjonalnego prawodawcy pozwala uznać, że autorytet konstytucyjny najpierw dokonał wyboru określonego systemu wartości i konsekwentnie ustalił tożsamość ustrojową danej konstytucji, co wyraził w poprawnie zredagowanych przepisach, umożliwiających odczytanie z nich jednoznacznych norm prawnych. Jednak założenia powyższe nie zawsze są pozytywnie weryfikowane w praktyce, tym samym ustrojodawca otwiera ogromne pole dla interpretacji konstytucji przez naukę i judykaturę.

Przepisy konstytucji, zawierające najbardziej fundamentalne jej rozstrzygnięcia, czyli wyrażające tożsamość ustrojową danego systemu konstytucyjnego, zawierające kwalifikowane treści, idee przewodnie konstytucji – określane są mianem zasad konstytucyjnych bądź zasad naczelnych konstytucji¹². W doktrynie prawa konstytucyjnego używa się jednak równolegle i zamiennie takich terminów jak: „zasady konstytucji”, „podstawowe zasady konstytucyjne”, „konstytucyjne zasady prawne”, „zasady ustroju”, a te ostatnie uszczegółowiane bywają wskazaniem kategorii ustroju, jako „zasady ustroju politycznego” bądź „zasady ustroju społecznego i gospodarczego”. W pewnym uproszczeniu można przyjąć, iż odnoszą się one do tych samych bądź bardzo zbliżonych desygnatów.

Na marginesie należy wskazać, iż w literaturze przedmiotu ostatnich lat zwrócono uwagę na odróżnienie „zasad” od „reguł” prawnych, zwłaszcza w koncepcji R. Dworkina. Autor ten, na gruncie systemu prawa amerykańskiego, ujmuje zasady i reguły w kategorii przeciwieństw; reguły stosuje się według metody „wszystko albo nic”: okoliczności wskazywane przez regułę zmuszają do przyjęcia wynikającego z niej rozstrzygnięcia, natomiast zasady nie pociągają automatycznych konsekwencji prawnych, ale muszą być brane pod uwagę, gdyż posiadają wymiar „wagi” lub „doniosłości”, którego nie posiadają reguły. Konflikt zasad może być rozwiązywany przy uwzględnieniu „względnej doniosłości każdej z nich”, natomiast w razie sprzeczności reguł – jedna z nich musi być uznana za nieważną. Ostatecznie, dla Dworkina zasadą jest „norma, która ma być przestrzegana nie dlatego, że to przybliży lub zapewni ekonomiczną, polityczną lub społeczną sytuację, która wydaje się godna pożądaniam, ale dlatego, że tego domaga się sprawiedliwość, uczciwość lub inny aspekt moralności”¹³.

Niezależnie od trafnego podkreślenia aksjologicznego wymiaru zasad prawnych oraz dyrektywalnego charakteru reguł, w świetle obowiązującej Konstytucji RP nie wydaje się jednak uprawnione zdecydowane traktowanie pojęcia „zasady” oraz „reguły” prawnej w kategoriach przeciwieństw, pojęć wykluczających się, ale jako do pewnego stopnia zbieżnych i komplementarnych¹⁴. Chociaż sama Konstytucja popada w pewne

¹² Por. L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2007, s. 51 oraz Z. Witkowski, *Wybrane zasady naczelnego ustroju politycznego i gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej (w:) Ustrój konstytucyjny Rzeczypospolitej Polskiej*, red. R. Mojak, Lublin 2000, s. 49; *Prawo konstytucyjne*, red. W. Skrzydło, Lublin 1994, s. 158; B. Banaszak, *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 1999, s. 17.

¹³ Por. R.M. Dworkin, *Biorąc prawa poważnie*, Warszawa 1998, s. 56–65.

¹⁴ Według *Słownika języka polskiego* „reguła” to: zasada prawidłowego postępowania, przepis; twierdzenie ogólne sprawdzające się w większości wypadków (w specyficznym znaczeniu reguła to zbiór przepisów określających i normujących życie w zakonach). Zob. *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. VII, Warszawa 1965 (reprint 1996), s. 894. Wprawdzie etymologia odnośnych pojęć nie pozwala na proste ich przeniesienie na grunt języka prawniczego w sposób uprawniający do kategoriycznej dyferencjacji pojęcia „zasady” oraz „reguły”, ale stwarza po temu istotne przesłanki. Warto więc podkreślić pryncypialny, fundamentalny, pierwotny pierwiastek w pojęciu zasady oraz powtarzalny, regularny element „reguły”. Dodajmy, iż łacińskie *principium* to: początek, pochodzenie; podstawa, zasada, pierwiastek, gdy tymczasem *regula* to linia, norma.

niekonsekwencje terminologiczne, wolno uznać, że rodzajowa różnica tych dwu zjawisk prawnych polega na ich odmiennym ciężarze gatunkowym, czyli zachodzi w wymiarze aksjologicznym, np. zasada legalizmu determinuje funkcjonowanie całego systemu władz publicznych, a np. reguła uchwalania przez Sejm ustawy w trzech czytaniach – dotyczy tylko jednej fazy procesu legislacyjnego. O ile, jak już wcześniej powiedziano, zasady konstytucyjne stanowią podstawowe rozstrzygnięcia, idee przewodnie danego systemu konstytucyjnego, o tyle reguły prawne, traktowane jako normy zawierające skonkretyzowane dyrektywy prawne określonego postępowania – mogą stanowić element zasad. Przykładowo, reguły apolityczności i nieusuwalności są elementem (a nawet gwarancją) zasady niezawisłości sędziów, a reguły sprawiedliwego, jawnego i bezzwłocznego postępowania są składnikami zasadniczego prawa człowieka (a zarazem środka ochrony prawnej), jakim jest prawo do sądu.

Co więcej, przy pewnej nieostrości wyodrębnienia zasad, przy ich konwencjonalnym charakterze i częstym krzyżowaniu się ich zakresów, uprawnione byłoby uznanie, iż te same reguły mogą wchodzić w skład różnych zasad, jak choćby reguła odpowiedzialności Skarbu Państwa za szkody wyrządzone obywatelowi przez organy władzy publicznej, która może być wiązana zarówno z zasadą państwa prawa i legalizmu, jak i zasadą ochrony wolności i praw jednostki. Wreszcie, normy zawarte w tekście konstytucji, nawet niemające zasadniczego, fundamentalnego znaczenia dla konstytucji, mogą jednak i w rzeczywistości stanowić, istotne zasady dla innych gałęzi systemu prawnego, przykładowo – na gruncie obowiązującej Konstytucji RP – prawa: cywilnego (art. 64), rodzinnego (art. 18, 48), pracy (art. 65, 66) karnego (art. 41, 42), administracyjnego (art. 15, 16), finansowego (art. 216, 217).

Zasady prawne konstytucji i unormowanego w niej ustroju państwa (w szerokim znaczeniu) są zatem pierwszym sposobem wyrażenia uprzednio przyjętych przez autorytet konstytucyjny wartości prawa, są metodą transpozycji, przeniesienia wartości ze sfery aksjologicznej i moralnej na grunt prawa pozytywnego, za pomocą instrumentów języka prawnego.

Ponieważ jednak zasady te nie są w konstytucji wyeksponowane¹⁵, wyraźnie podniesione do tej rangi, a nawet nie zawsze są wprost sformułowane (w myśl paremii: *lex imperat, non docet*) – w znacznej mierze są one dziełem nauki i orzecznictwa, mają konwencjonalny, umowny charakter¹⁶, a niekiedy wprost kwestionuje się ich istnienie na gruncie konstytucji, a zwłaszcza zabieg (obecny także w orzecznictwie TK) polegający na wynikaniu, wyprowadzaniu, odczytywaniu, odnajdywaniu, czy też wnioskowaniu jednych zasad z innych¹⁷. Ich skatalogowanie utrudnia fakt, iż zasady konstytucyjne są

¹⁵ Przedstawiony i dyskutowany przez Komisję Konstytucyjną Zgromadzenia Narodowego projekt nowej konstytucji w formie tekstu jednolitego z dnia 20 stycznia 1995 r. i zmodyfikowany dnia 7 lutego 1995 r. zawierał rozdział I zatytułowany „Zasady ustroju”, następnie, 17 września 1996 r. zmieniony na „Rzeczpospolita”, i w takiej postaci został uchwalony w 1997 r. w tekście nowej Konstytucji RP – por. R. Chruściak, W. Osiałyński, *Tworzenie konstytucji w Polsce w latach 1989–1997*, Warszawa 2001, s. 261 oraz s. 289.

¹⁶ Wynika to m.in. z rozbieżnego rozumienia terminu „zasada”. *Słownik języka polskiego* podaje aż pięć jego znaczeń, z których najważniejsze to: 1) teza, w której treści zawarte jest prawo rządzące jakimiś procesami; podstawa, na której się powinno coś opierać, reguła; 2) normy postępowania uznane przez kogoś za obowiązujące; 3) założenia, tezy stanowiące podstawową treść jakiejś doktryny. To samo źródło wskazuje dwa znaczenia pojęcia „zasadniczy”: 1) dotyczący zasady, opierający się na zasadzie; podstawowy, główny, najważniejszy; 2) nieodstępujący od zasad, zawsze się nimi kierujący, pryncypialny. Zob. *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. X, Warszawa 1968 (reprint 1997), s. 757 i 758–759.

¹⁷ Por. zwłaszcza J. Nowacki (w:) J. Nowacki, Z. Tobor, *Wstęp...*, s. 163 i n.

wewnętrznie zróżnicowane, mogą przyjmować postać zasad-norm prawnych, zasad-idei, zasad-wartości, czy zasad-dyrektyw¹⁸. Rekonstrukcja konkretnej zasady wymaga często uwzględnienia treści większej liczby przepisów, usystematyzowanych w różnych miejscach konstytucji, nie tylko w pierwszym rozdziale, a poszczególne wyodrębnione zasady pozostają w relacjach wynikania bądź krzyżowania z innymi zasadami. Przykładowo, na gruncie Konstytucji RP z zasadą suwerenności Narodu (art. 4 ust. 1) wiążą się ewidentnie zasady demokracji przedstawicielskiej i bezpośredniej (art. 4 ust. 2) oraz pluralizmu politycznego (art. 11 ust. 1), a zasady legalizmu działania organów władzy publicznej (art. 7), czy odpowiedzialności za szkody wyrządzone jednostce przez niezgodne z prawem działania władzy publicznej (art. 77 ust. 1) – są pochodną ogólniejszej zasady demokratycznego państwa prawnego (art. 2). Ta ostatnia zasada ma zresztą szczególnie pojemną zawartość normatywną, co prowadzi nawet do uznania jej za „zasadę zasad” współczesnego konstytucjonalizmu.

Ostatecznie wypada się zgodzić z poglądem, że w praktyce o przyznaniu danemu postanowieniu konstytucyjnemu rangi zasady decyduje „perswazyjnie” doktryna i „przesądzająco” orzecznictwo¹⁹.

W niniejszym opracowaniu prezentowane są konstytucyjne zasady ustroju państwa w trzech grupach, stanowiących wszystkie podstawowe materie współczesnej, pełnej konstytucji. Wyjaśnić należy, że przez konstytucję, w znaczeniu formalno-prawnym, rozumiemy akt normatywny uchwalany i zmieniany według specjalnej procedury, funkcjonujący jako ustawa zasadnicza w państwie, o powszechnej mocy obowiązującej i najwyższej mocy prawnej, tj. podstawowa i nadrzędna wobec pozostałych aktów prawnych, której regulacja określa następujące materie konstytucyjne: podmiot władzy zwierzchniej w państwie (suweren) oraz formy sprawowania władzy publicznej; zasady politycznej i społecznej organizacji państwa; wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela oraz środki ochrony statusu prawnego jednostki; system organów władz publicznych, państwowych i samorządowych, ich strukturę, kompetencje i funkcjonowanie, a także system prawny i zasady tworzenia prawa, gwarancje prymatu konstytucji oraz tryb jej zmiany, z uwzględnieniem norm prawa międzynarodowego czy ponadpaństwowego (europejskiego).

Wskazane wyżej materie, ujmowane w postaci zasad prezentowanych w tym opracowaniu, odzwierciedlają trzy podstawowe przedmioty i obszary regulacji konstytucji oraz prawa konstytucyjnego, jakie stanowią: człowiek, państwo i prawo. W istocie, te trzy zjawiska są obecne we wszystkich gałęziach współczesnego systemu prawnego, tak należących do sfery prawa publicznego, jak i prywatnego²⁰, jednak w prawie konstytucyjnym są one pierwszorzędym i bezpośrednim przedmiotem unormowania. Charakterystycznym dla prawa konstytucyjnego (w rozumieniu gałęzi prawnej i dyscypliny naukowej),

¹⁸ M. Kruk, *Konstytucyjne zasady podstawowe – ich znaczenie prawne i katalog* (w: *Zasady podstawowe polskiej konstytucji*, red. W. Sokolewicz, Warszawa 1998, s. 9.

¹⁹ L. Garlicki, *Komentarz do Rozdziału I Konstytucji* (w: *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, red. L. Garlicki, t. V, Warszawa 2007, uwaga 7, s. 7.

²⁰ Przykładowo, postępowanie administracyjne obejmuje relacje strony i organu administracji publicznej (rządowej bądź samorządowej); w prawie karnym wyłącznym podmiotem odpowiedzialności karnej jest człowiek (osoba fizyczna), a realizowana jest ona jedynie w postępowaniu przed organami państwowego (publicznego) wymiaru sprawiedliwości; w prawie cywilnym, głównymi podmiotami uregulowania są osoby fizyczne i prawne (korporacje osób bądź podmioty kapitałowe), zaś pomimo znaczącego obszaru *iuris dispositivi* dominującym arbitrem rozstrzygającym spory cywilnoprawne są sądy powszechne.

jest też to, że choć trzy wskazane zjawiska mogą być ujmowane, regulowane i analizowane jako odrębne przedmioty, w rzeczywistości stanowią one integralną triadę, system powiązany genetycznie i funkcjonalnie. Niezależnie bowiem od tego, że każdy człowiek żyje i realizuje się w podstawowym wymiarze osobistym, rodzinnym, czy zawodowym – funkcjonuje on też w makrokontekście państwowym, jako członek społeczności obywatelskiej, w których podstawowym narzędziem regulacji jest prawo stanowione przez kompetentne państwowe organy prawodawcze, a także w wymiarze ponadpaństwowym (europejskim, międzynarodowym), gdzie rola prawa jest równie doniosła. Zauważyć przy tym trzeba, że wbrew iluzjom niektórych przebrzmiałych systemów filozoficznych i politycznych, zakres regulacji i znaczenie prawa stanowionego współcześnie, na przełomie tysiącleci, nie tylko nie maleje, ale wręcz odwrotnie. Rola prawa, także w warunkach integracji europejskiej, ustawicznie wzrasta w sposób sprawiający, iż także przy pełnym poszanowaniu integralności i prywatności jednostki, doprawdy trudno byłoby wskazać jakiś obszar aktywności człowieka, całkowicie indyferentny prawnie, neutralny i wolny od kwalifikacji bądź ingerencji prawnych.

W powyższych stwierdzeniach, a nawet w kolejności wskazania elementów triady człowiek-państwo-prawo, widoczne jest pewne założenie; wprawdzie wartość egzystencji człowieka jest pierwotna wobec państwa i stanowionego przezeń prawa, zarazem nie stanowią one zjawisk opozycyjnych, czy konkurencyjnych, chociaż niejednokrotnie, a nawet stale, pojawiać się muszą kolizje dóbr indywidualnych i zbiorowych oraz roszczeń o ich ochronę, wymagające rozwiązywania i rozstrzygania według uprzednio przyjętych zasad ustrojowych i szczegółowych reguł prawnych. Nie jest więc prawo konstytucyjne wolne od konfliktów, przeciwnie: poczynając od epoki narodzin konstytucji, kończąc na czasach współczesnych jest ono metodą pokojowego i cywilizowanego rozwiązywania kolizji, w sposób nieuchronny (naturalny) rodzących się w procesie zdobywania i sprawowania władzy publicznej oraz w relacjach pomiędzy jednostką a organami państwa.

Historyczna ewolucja prawa konstytucyjnego do pewnego stopnia da się opisać jako przewartościowywanie wskazanej triady, jako zmiany w pojmowaniu, uzasadnianiu i hierarchizacji poszczególnych wartości i ich wzajemnych relacji, choć nigdy przy tym nie powstał w efekcie prosty układ nadrzędności i podporządkowania elementów triady. O ile w fazie narodzin konstytucji pisanych, w centrum ich unormowania znajdowało się państwo²¹ i tego obszaru dotyczyły pierwsze zasady ustroju konstytucyjnego, to jednak dość szybko konstytucje zaczęły stawiać państwu ograniczenia i konkretne wymogi coraz pełniej rozumianych atrybutów „państwa prawnego”.

Przez ponad dwa stulecia od czasu ustanowienia pierwszych konstytucji, poprzez kolejne epoki historyczne, konstytucjonalizm wypracował wiele nowych zasad i poglądów prawno-ustrojowych czy szczegółowych rozwiązań. Kilka wszakże elementów, eksponowanych już w czasie narodzin konstytucji, pozostaje do dziś aktualnymi, zwłaszcza zasady zwierzchnictwa narodu, racjonalnego podziału i równowagi władz publicznych oraz ich praworządnego funkcjonowania, a także ochrony praw i wolności jednostki. Są to tak naturalne filary ustawy zasadniczej, jak np. na gruncie prawa karnego moralne uzasadnienie dla penalizacji czynów zabronionych przez prawo, a w obszarze prawa cywilnego potwierdzenie ochrony praw podmiotowych oraz zasady pewnego i uczci-

²¹ M.in. stąd właśnie używane jeszcze w XX w. określenie tej gałęzi prawnej mianem „prawa państwowego”.

wego obrotu. Unormowanie konstytucyjne w tym względzie jest podstawowym testem wartości całej ustawy zasadniczej.

W XX w. kilkudziesięcioletnie doświadczenie konstytucjonalizmu „socialistycznego” było regresywne, wskutek jednoznacznych preferencji dla państwa i jego ustroju kosztem pozycji prawnej człowieka, normowanej na zasadzie uniwersalizmu (wtórna pozycja jednostki ludzkiej i jej uprawnień wobec państwa). Z kolei, współczesny konstytucjonalizm radykalnie różni się od początkowego, ograniczonego ujmowania statusu prawnego jednostki w państwie jako relacji państwo-obywatel, czego wyrazem jest nie tylko eksponowanie wolności i praw człowieka w systematyce nowszych konstytucji, ale i merytoryczna strona tych unormowań.

Powyższe prowadzi do stwierdzenia, że współczesna ustawa zasadnicza, także obowiązująca Konstytucja III Rzeczypospolitej, obejmuje trzy wskazane obszary regulacji konstytucyjnej, normując je na poziomie aksjologicznym, zasad, a wreszcie szczegółowych przepisów i wynikających z nich norm konstytucyjnych. Rzecz jasna, nie są one tematycznie wyodrębnione w sposób ścisły, wyabstrahowane, przeciwnie: pozostają one w różnych związkach krzyżowania się i dopełniania, tworząc wraz z rozlicznymi aktami normatywnymi należącymi do gałęzi prawa konstytucyjnego określony system ustrojowy.

Stosownie do powyższych ustaleń, niniejsza prezentacja zasad ustroju Rzeczypospolitej zawiera łącznie 16 zasad²², obejmujących wszystkie materie konstytucyjne: określenie pozycji jednostki, ustrój polityczny i społeczny oraz system źródeł prawa.

Statusu jednostki dotyczą: zasada przyrodzonej godności człowieka, zasada prawa człowieka do życia, zasada równości wobec prawa oraz zasada ochrony wolności i praw człowieka.

Ustrój państwa odzwierciedlają: zasada republikańskiej formy państwa, zasada państwa prawa, zasada suwerenności narodu, zasada podziału i równowagi władz, zasada dwuizbowości parlamentu, zasada niezawisłości sędziowskiej i niezależności sądów, zasada decentralizacji władzy publicznej, zasada autonomii, niezależności i współpracy pomiędzy państwem, kościołami i związkami wyznaniowymi, a także zasada społecznej gospodarki rynkowej.

Wreszcie, system prawny określają: zasada hierarchicznego systemu źródeł prawa, zasada nadrzędności konstytucji, zasada przestrzegania prawa międzynarodowego.

LITERATURA

Banaszak B., *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 1999

Chruściak R., Osiatyński W., *Tworzenie konstytucji w Polsce w latach 1989–1997*, Warszawa 2001

²² W ujęciu podręcznikowym prezentowane są na ogół znacznie mniejsze katalogi zasad, np. B. Banaszak wyróżnia 6 zasad (B. Banaszak, *Prawo...*, s. 18 n.), a P. Sarnecki (*Konstytucjonalizacja zasad...*, red. P. Sarnecki, s. 30 n.) i L. Garlicki (*Komentarz...*, red. L. Garlicki, s. 52) po 7, przy czym katalogi te nie pokrywają się. Wyjątkową postać ma wskazanie 13 zasad ustroju politycznego przez P. Sarneckiego (*Prawo konstytucyjne*, red. P. Tuleja, Warszawa 1995, s. 31 n.) oraz katalog aż 27 fundamentalnych zasad konstytucji sformułowany „ezemplarycznie” przez R.R. Ludwиковskiego (R.R. Ludwиковski, *Prawo konstytucyjne porównawcze*, Toruń 2000, s. 175–176).

- Dworkin R., *Biorąc prawa poważnie*, Warszawa 1998
- Działocha K., *Hierarchia norm konstytucyjnych i jej rola w rozstrzyganiu kolizji norm (w:) Charakter i struktura norm konstytucji*, red. J. Trzciniński, Warszawa 1997
- Garlicki L., *Normy konstytucyjne relatywnie niezmiennie (w:) Charakter i struktura norm konstytucji*, red. J. Trzciniński, Warszawa 1997
- Garlicki L., *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2007
- Kalina-Prasznic U., *Mała encyklopedia prawa*, Warszawa 2005
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. L. Garlicki, t. I–V, Warszawa 1999–2007
- Kruk M., *Konstytucyjne zasady podstawowe – ich znaczenie prawne i katalog (w:) Zasady podstawowe polskiej konstytucji*, red. W. Sokolewicz, Warszawa 1998
- Ludwikowski R.R., *Prawo konstytucyjne porównawcze*, Toruń 2000
- Nowacki J., *O uzasadnianiu zasady zaufania w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego (w:) Cz. Martysz [i in.], Zasady prawa. Materiały konferencyjne*, Bydgoszcz–Katowice 2007
- Nowacki J., *Tobor Z., Wstęp do prawoznawstwa*, Kraków 2000
- Prawo konstytucyjne*, red. P. Tuleja, Warszawa 1995
- Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej*, red. P. Sarnecki, Warszawa 2002
- Prawo konstytucyjne*, red. W. Skrzydło, Lublin 1994
- Pułło A., *Idee ogólne a zasady prawa konstytucyjnego*, PiP 1995, z. 8
- Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. I–XI, Warszawa 1964–1969 (reprint Warszawa 1996–1997)
- Tuleja P., *Zasady konstytucyjne (w:) Konstytucjonalizacja zasad i instytucji ustrojowych*, red. P. Sarnecki, Warszawa 1999
- Witkowski Z., *Wybrane zasady naczelne ustroju politycznego i gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej (w:) Ustrój konstytucyjny Rzeczypospolitej Polskiej*, red. R. Mojak, Lublin 2000
- Wojtyczek K., *Formy konstytucjonalizacji zasad konstytucyjnych (w:) Konstytucjonalizacja zasad i instytucji ustrojowych*, red. P. Sarnecki, Warszawa 1999
- Wronkowska S., Zieliński M., Ziemiński Z., *Zasady prawa. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1974
- Zieliński M., *Konstytucyjne zasady prawa (w:) Charakter i struktura norm konstytucji*, red. J. Trzciniński, Warszawa 1997
- Ziemiński Z., Zieliński M., *Dyrektywy i sposób ich wypowiedziania*, Warszawa 1992.

Zasady Ustroju III Rzeczypospolitej Polskiej

Książka *Zasady ustroju III Rzeczypospolitej Polskiej* dotyczy nie tylko politycznej organizacji państwa i systemu organów władzy publicznej oraz ich klasycznych atrybutów. Autorzy prezentują problematykę prawnokonstytucyjną przez pryzmat najważniejszych rozstrzygnięć normatywnych, czyli zasad wynikających z obowiązującej Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r., ujętych w trzech grupach, dotyczących statusu jednostki, ustroju państwa i systemu prawa.

Omówione w nich zostały fundamentalne zasady konstytucyjne, takie jak: prawa człowieka, zasady republikańskiej formy państwa, państwa prawa, suwerenności narodu, podziału i równowagi władz, niezawisłości sędziowskiej i niezależności sądów czy hierarchicznego systemu źródeł prawa.

Publikacja nie stanowi tradycyjnie pojmowanego podręcznika ani komentarza do Konstytucji, jest natomiast prezentacją podstawowych zagadnień polskiego systemu konstytucyjnego, analizowanych niejednokrotnie dość szczegółowo, w ich szerszym kontekście ustrojowym.

Opracowanie niniejsze może być użyteczną pomocą zarówno dla studiujących prawo, administrację, politologię i inne kierunki, jak i dla osób interesujących się życiem publicznym Polski bądź czynnie uczestniczących w nim.

Autorami poszczególnych rozdziałów książki są pracownicy Katedry Prawa Konstytucyjnego na Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II: prof. KUL dr hab. Dariusz Dudek – kierownik Katedry, dr Marek Dobrowolski, dr Przemysław Czarnek, mgr Aneta Gajewska, mgr Ilona Grądzka, mgr Kamila Doktor-Bindas, mgr Zbigniew Husak oraz dr Bogumił Szmulik z Katedry Prawa Publicznego Wydziału Zamiejscowego Prawa i Nauk o Gospodarce KUL w Stalowej Woli.

W pracy uwzględniono stan prawny, literaturę i orzecznictwo na dzień 1 września 2009 r.

Cena 49 zł

ISBN 978-83-7601-908-6

9788376019086